Etické dilemy na Slovenskej akadémii vied: Ako sprevádzať vedeckou integritou doktorandky a doktorandov?

Lucia Berdisová

Lucia Berdisová: Etické dilemy na Slovenskej akadémii vied: Ako sprevádzať vedeckou integritou doktorandky a doktorandov? In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 3.

Ethical dilemmas at the Slovak Academy of Sciences or how to train research integrity

The paper strives to provide the introduction to ethical dilemmas in the research while justifying the usefulness of the research integrity training. It offers one composition of the training for Ph.D. students and young researchers based on the platform of VIRT2UE project and traces the links between the training modules to fit the domestic context. The background of the paper consists of the European Code of Conduct for Research Integrity and the Code of Ethics of the Slovak Academy of Sciences. The article recognises the importance of the form of the presentation of research ethics and reflects it in the style of writing.

Keywords: ethical dilemmas, research integrity, Code of Ethics of the Slovak Academy of Sciences, ALLEA Code of Conduct, VIRT2UE

Etický rozmer výkonu rôznych povolaní a masa hodnôt, princípov a pravidiel, ktoré sa s ním spájajú, sa pozorovateľne viac a viac dostávajú do gravitačného poľa profesijnej identity. Niežeby neboli implicitnou súčasťou výkonu práce cez kalibrovanie svojej role odpozorovaním praktík iných príslušníčok a príslušníkov komunity. Príťažlivosť medzi etickými štandardmi profesijného života a identitou je však posilňovaná tlakmi kodifikovaných textov z medzinárodného a následne aj z domáceho prostredia. A to nielen v prípade niektorých exponovaných profesií, ako je napríklad sudcovská,[1] ale aj v prípade štátnej správy[2] či akademických prostredí.[3]

Preto univerzitné prostredie a Slovenská akadémia vied stoja pred otázkou, ako pre normy profesijnej etiky vo forme textov vytvoriť solídnu pristávaciu plochu na ich vkĺznutie do identity súčasných aj perspektívnych bádateliek a bádateľov. Bez týchto plôch sa texty nemôžu stať živými regulátormi identity. Okrem vytvorenia infraštruktúr, napríklad etických komisií, a podpornej atmosféry sú dôležitým predpokladom hladkého pristátia aj tréningy v profesijnej etike. Je štandardom, že tie sú koncipované samostatne pre študentky a študentov začínajúcich vo výskume napríklad vo forme doktorandského štúdia a samostatne pre postdoktorandské formy a skúsenejšie výskumníčky a výskumníkov.[4]

Pri koncipovanie tréningov v jednotlivých inštitúciách sa dá buď vytvárať vlastná platforma, alebo sa naopak dá využiť existujúca platforma akomodovaná pre konkrétne prostredie. Na Slovenskej akadémii vied v tomto roku prebehli prvé tréningy pre doktorandky a doktorandov na platforme VIRT2UE projektu.[5] Kurz navrhnutý v projekte pracuje s pojmoslovím etiky cnosti a zameriava sa na prácu s etickými štandardmi Európskeho kódexu etiky a integrity výskum (ALLEA z roku 2010, revidovaný v roku 2018). Jednotlivé projektové moduly sú voľne dostupné online.[6]

Pri pretváraní tréningu pre potreby každej inštitúcie je však vhodné vytvoriť materiál, ktorý účastníčky a účastníkov do problematiky (ideálne pútavo) uvádza a zároveň vytvára prepojenia medzi vybranými modulmi a textami z celého tréningového korpusu. Inak môže byť ich nadväznosť zložitejšie vypozorovať. Zároveň tréningy profesijnej etiky niekedy pracujú so špecifickými konceptmi a slovnou zásobou. Tú je tiež vhodné vopred predstaviť tak, aby sa minimalizovala možnosť zlyhávania cieľa tréningu. Nasledujúci text písaný esejistickou formou má presne tieto ašpirácie. Je formátovaný tak, že jeho adresátmi majú byť doktorandky a doktorandi, ktorí sa tréningu zúčastňujú. Výber textov, s ktorými sa v tréningu v SAV v tomto roku pracovalo, bol výsledkom diskusie tréneriek a trénerov.[7]Samozrejme na VIRT2UE platforme možno zostaviť aj inak koncipovaný tréning s odlišnými akcentami.

***

V štrnástej časti ôsmej série *Teórie veľkého tresku* Leonardovi pri večeri napadne, že ak sa aj o prázdnom priestore uvažuje ako o supertekutom vákuu s vlastnosťami supertekutiny, neuvažuje sa o jeho povrchovom napätí. Čo ak si ale predstavíme náš trojrozmerný priestor ako povrch n-dimenzionálnej supertekutej bubliny? S týmto nápadom uteká za Sheldonom, aby zistil, či na ňom niečo je. V nasledujúcej scéne vidíme, ako Leonard vysvetľovanie Sheldonovi uzatvára myšlienkou, že sférická multidimenzionálna supertekutina preukazuje rovnakú hustotu negatívnej energie ako časopriestor. Tu sa začína eticky zaujímavá sekvencia. Sheldon totiž uvažuje a napokon konštatuje, že Leonard mohol nastaviť Newtonovu gravitačnú konštantu na hodnotu jedna. Uzná však, že na veci niečo skutočne je. V noci Sheldon „urobí matematiku“ k Leonardovmu nápadu, zrejme bez Leonardovej priamej prosby, a už celkom zjavne bez jeho výslovného súhlasu rovno napíše štúdiu. Keď sa to, stále v noci, Leonard dozvie, prebehne tento dialóg:

Leonard: *Napísal si článok o mojom nápade?*
Sheldon (sústredene ťukajúc do notebooku): *Napísal som článok o našom nápade.*
Leonard (začínajúc listovať textom): *Kedy sa môj nápad stal naším nápadom?*
Sheldon (stále ťukajúc do notebooku): *Keď som ho zmiešal so sheldonovskými schopnosťami a upiekol ho v peci mojej mysle.*
Leonard (ďalej listujúc textom a pokyvkávajúc): *To je dobré. Naše nápady sú skutočne dobré.*
Sheldon (ukazujúc si na hlavu): *Žiarovka v tejto peci je neskutočne žiarivá.*

Leonard sa teda napokon teší a rozmýšľa, že skutočne by mohlo ísť o dôležitú myšlienku. Sheldon navrhuje zverejnenie štúdie na webovej stránke pre pre-print články. Všetko už pripravil, ale nechce štúdiu uploadovať bez Leonardovho súhlasu. Z ďalšieho rozhovoru sa dozvedáme, že ako spoluautori sú uvedení obidvaja a Sheldon Leonardove pochybnosti o prípadnej kvalite práce vyvracia (na Sheldona nie nečakane) tým, že na štúdii je práve aj jeho meno. Leonard by si radšej nechal na premyslenie veci viac času. Aspoň by sa na to rád vyspal. Sheldon však oponuje, že kým oni budú spať, niekto ich môže predbehnúť – mať rovnaký nápad a publikovať ho. Kliknutie myšky na odoslanie textu článku napokon urobia spoločne.

Už v tejto fáze časti seriálu môžeme spozorovať vznik niekoľkých problémov spojených s vedeckou integritou, a aj niektoré spôsoby ich riešení, respektíve neriešení. Máme pred očami napríklad otázky spoluatorstva: *Môžem rozpracovať kolegovu myšlienku bez jeho súhlasu a dokonca napísať článok? Ak by to nebolo bežne v poriadku, je to v poriadku, ak rozhodovanie o osude článku nechám naňho? Ak sme spoluautormi, tak v akej miere? Nemali sme sa dohodnúť o podiele vopred?* Pridružujú sa však aj otázky časového tlaku vo vedeckej súťaži: *Je dobré nechať sa tlačiť vo vede časom? Ak je veda prirodzene súťažou aj v rýchlosti, aké (minimálne) štandardy by sme mali dodržať? Ako vo všeobecnosti a v konkrétnom prípade, teda v našich životoch, balansovať požiadavky na kvalitu, kvantitu a rýchlosť vedeckého výskumu?*

Neskôr sa v rovnakej časti Teórie veľkého tresku stretneme aj s problematikou, ako reagovať na

negatívnu spätnú väzbu k nášmu výskumu. *Je to iné v uzavretej online neanonymnej vedeckej komunite? Je to iné v uzavretej anonymnej komunite? Ako máme reagovať na široko dostupných sociálnych sieťach?*

I. Čomu slúži tento tréning?

Mnohé z vyššie uvedených typov otázok, s ktorými sa ako vedkyne a vedci stretnete, ste už v istej miere zrejme riešili, hoc len implicitne. O väčšine z nich sa však stále nerozpráva dostatočne. Vo vede, ako aj v iných oblastiach života skôr napodobňujeme iných. Niekedy priam mechanicky začneme konať takým istým spôsobom. A práve automatizmus nemusí byť vždy dobrý.

Tento tréning má viacero cieľov. Jedným z nich je aj prekalibrovať istý automatizmus, lebo to, čo sa niekedy z hľadiska vedeckej integrity vo vedeckom prostredí deje, nemusí byť vždy správne. Budeme sa teda snažiť, **aby ste získali nástroj, ako premyslieť správnosť vedeckých postupov a praktík**, ale aj iných praktík fungujúcich na vedeckých pracoviskách, ktoré už poznáte.

Predovšetkým sa vás však takýto tréning bude snažiť **vybaviť zručnosťou vážiť hodnoty a princípy, ktoré sú v hre pri riešení etických dilem v rámci vedeckého výskumu**. Často sa dajú tieto dilemy vyriešiť rôzne a jediné správne riešenie ani nemusí existovať. Vlastne je to tak typicky. To však neznamená, že neexistuje správny postup. Ide tu aj o to vedieť si položiť skutočne dôležitú otázku, všimnúť si, aké hodnoty sú v hre, ako sú tieto hodnoty a princípy dôležité, a teda podržanie ktorých princípov a v akej miere je v konkrétnej situácii dôležité. V mnohých ohľadoch sa tak budeme rozprávať o **pochopení úlohy vedkyne a vedca a úlohy vedy**. Ide teda aj o isté sebaporozumenie tomu, kto som a čo je mojou rolou. I toto sebaporozumenie je však dynamické – vnímanie našej úlohy sa čiastočne môže meniť.

Možno si niekedy povieme, že našou úlohou je skúmať svet a zisťovať a prezentovať fakty o ňom, jednoducho bádať. To je naša úloha a zodpovednosť. Neskôr si však možno povieme, že máme zodpovednosť aj za produkty nášho výskumu, aspoň v nejakej miere. Teda viac si uvedomíme interakciu vedy a diania v spoločnosti. Mnohé z týchto otázok vyvstali napríklad vtedy, keď vedecké objavy boli použité ako zbrane, a to aj zbrane hromadného ničenia. Diskusie o zapojení vedcov do projektu Manhattan smerujúceho k vytvoreniu atómovej bomby prebiehajú doteraz.[8]

Pri premýšľaní o pozadí štandardov vedeckej integrity sa oprieme o Európsky kódex etiky a integrity výskumu.[9]Totiž časť praxe, ktorá sa dá považovať za zlatý štandard, sa snažili vedci a vedkyne kodifikovať, a to buď vo forme princípov alebo pravidiel. Myšlienka etických kódexov povolaní je relatívne nová. Ich úlohu však v minulosti plnili napríklad prísahy pri vstupe do profesie alebo rady od starších členiek a členov profesie.[10] Keď tieto absentujú, alebo sú príliš variabilné, je dobré mať jeden text. Na internej úrovni SAV sú štandardy vedeckej integrity ukotvené v Etickom kódexe Slovenskej akadémie vied, ktorý z toho európskeho vychádza.[11]

Skúsme krátko reflektovať to, aké dilemy ste už mohli sami doteraz zažiť. Ukáže sa tak, ak vás už nepresvedčili pasáže z Teórie veľkého tresku, že problematika vedeckej integrity a etiky výskumu nie je predovšetkým abstraktnou filozofickou témou, ale najmä otázkou riešenia konkrétnych etických dilem (hoci ich niekedy môžeme prehliadnuť).

II. Sú otázky vedeckej etiky praktickými otázkami?

Kým ste sa stali doktorandkami a doktorandmi, absolvovali ste vysokoškolské štúdium, napísali ste záverečné práce, vypracovali ste doktorandský projekt a vykonali ste mnohé iné aktivity, v ktorých ste chtiac či nechtiac, vedome či nevedome, riešili aj etické dilemy. Niektoré boli subtílnejšie a spôsob, akým ste sa rozhodli konať alebo nekonať, ovplyvnil váš život a kariéru menej. Iné boli pre váš život kľúčové. Medzi tie malé pozastavenia mohli patriť napríklad úvahy o tom, či požiadať

vyučujúceho na vysokej škole o priateľstvo na sociálnej sieti. Je to vhodné, alebo nevhodné? Kto nesie akú zodpovednosť za priateľstvá na sociálnej sieti, ich existenciu a dynamiku – vyučujúci alebo študent? Ak neexistuje žiadny predpis, ktorý by túto otázku upravoval, ako o veci rozmýšľať? Existuje jedna správna odpoveď?

Tie väčšie a zložitejšie úvahy, ktoré ste zrejme absolvovali, sa mohli týkať napríklad koncipovania a obhajovania doktorandského projektu. Ak viem, že sa chcem uchádzať o doktorandské miesto na konkrétnom ústave a ústav sa zameriava na také a také témy, mám aj ja navrhnúť tému, ktorá bude patriť do fokusu práce ústavu? Alebo si navrhnem tému, ktorú považujem za veľmi dôležitú, ale nie je jej venovaná dostatočná pozornosť, keďže nie je napríklad komerčne zaujímavá? Ak si vyberiem tému, o ktorej viem, že na ňu majú vedkyne a vedci na pracovisku, kde sa hlásim, vyhranený názor, mám riskovať a prezentovať opačný (môj autentický) názor? Alebo skôr s nimi budem súhlasiť a budem veriť, že časom si vypracujem pozíciu, z ktorej ho budem bezpečne prezentovať? Má vôbec zmysel študovať na pracovisku, kde je ohrozujúce vysloviť menšinový názor? Ak som na svoj projekt dostal/a rôznu spätnú väzbu, mám automaticky zapracovať pohľad funkčne či vedecky najvyššie postavených osôb, alebo návrhy zapracujem podľa argumentačnej sily, akú podľa mňa majú?

Možno vďaka tréningu v etickej praxi zistíte, že spôsob, akým ste niektoré situácie riešili, nebol ideálny. Možno ste niečo, čo bolo v skutočnosti etickou dilemou, prehliadli a nijako ste rôzne riešenia nereflektovali. Možno ste o rôznych postupoch v nejakej situácii rozmýšľali a po tréningu by ste zvolili postup iný.

III. Ako prebieha takýto tréning?

Tréning je z veľkej časti postavený na tom, že jeho účastníčky a účastníci si prečítajú im zaslané materiály a na tréningu sa bude na vedomostiach z týchto materiálov budovať aktívnejší typ vedomostí cez reflexiu a diskusiu, a to aj vo forme diskutovania vhodných riešení etických dilem. Tréning teda vyžaduje istú aktívnu participáciu pred samotnými stretnutiami a istú aktívnu participáciu počas nich.

Materiály možno rozdeliť do rôznych stupňov dôležitosti:
1. nevyhnutné – *must read*
2. odporúčané
3. fakultatívne

Ako to už občas býva, niekedy môže viac osloviť text, ktorý je fakultatívnym, nie povinným. Stretnutia však budú postavené tak, aby ich mechanika fungovala s naštudovaním textov prvého stupňa dôležitosti.

Mnohé z textov sú dosť teoretické a vyžadujú sústredenosť a trpezlivosť. Aj tieto charakterové vlastnosti sú vhodné pre výkon vedeckého povolania, preto je ich veľmi dobré trénovať. Zároveň teória poučí prax, hoci spôsobom, ktorý nemusí byť hneď zrejmý. Ukáže sa však v častiach tréningu, kde budeme precvičovať riešenia konkrétnych dilem.

Skúsme teda teoretické, niekedy až filozofické materiály vnímať ako snahu vytvoriť istú mapu, povedzme mesta, ktorá síce najprv môže vyzerať neprehľadne a bude sa zdať, že so životom, životnými situáciami, ktoré sa dejú v priestore a čase, má málo spoločné. Táto mapa má však veľkú navigačnú hodnotu. Pomôže nám dostať sa na konkrétne miesta tak, aby sme sa včas dostavili na stretnutie so správnou osobou. Alebo nám, naopak, pomôže vyhnúť sa nebezpečnému parku alebo skupine ľudí sídliacich na zlej adrese.

Napokon, vo vedeckej integrite ide v mnohom hlavne o prevenciu a zabránenie vzniku problému prezieravosťou, teda domyslením si možných dôsledkov svojho konania. V ideálnom prípade

k problému, ktorý by mal byť následne riešený, ani nedôjde. Samozrejme, ani vedecký život nie je ideálny.

Tu ešte pripomeňme, že aj pre vedeckú integritu je veľmi dôležité isté sebavedomie (nie namyslenosť). A to taký typ sebavedomia, ktorý plynie z premyslenia svojej úlohy, z jej prijatia a ochrany pred narušením tejto úlohy. Súvisí teda aj so zakorenením sa vo vedeckom priestore. A to vyžaduje čas. Preto ako doktorandky a doktorandi či mladé vedecké pracovníčky a pracovníci budete mať pocit istého tápania alebo neistoty. Ten je však prirodzený a súvisí s tým, že reflektujete svoju úlohu.

III.1 Rôzne modely etiky na príklade zo seriálu Frasier
Predtým ako prejdeme k samotnému krátkemu sprevádzaniu jednotlivými materiálmi, skúsme ešte na praktickom, opäť seriálovom príklade ukázať, že aj riešenie etických dilem má isté typy prístupov, ktoré sa zvyknú zjednodušene začleňovať do troch etických modelov.[12]

Hovorí sa o deontológii[13], o utilitaristickom prístupe a o etike cnosti. Tréning, ktorý absolvujete, je založený práve na etike cnosti. Tento typ hľadania dobrej odpovede v konkrétnej situácii (v pozadí je vždy otázka, ako dobre žiť) sa menej sústreďuje na konanie a viac na samotného konajúceho. V etike cnosti sa teda nekladie otázka, aké správanie je správne/dobré, ale skôr otázka, ako by konal dobrý človek – aký človek je dobrý. Do centra pozornosti sa preto dostávajú charakteristiky a vlastnosti človeka, v našom prípade vedkyne alebo vedca. Tieto modely krátko popíšeme cez Frasierovu dilemu.

Niles Crane, brat seriálového psychiatra Frasiera, prechádza škaredým rozvodom. Môže prísť o takmer celý svoj majetok, lebo advokáti jeho manželky tvrdia, že práve on je za rozpadom manželstva. Mal sa totiž zaľúbiť do Daphne, fyzioterapeutky jeho otca, a preto malo ich manželstvo stroskotať. Ako diváci vieme, že je pravdou, že Niles je do Daphne zaľúbený a držíme mu palce, aby sa raz napokon o ňu uchádzal. Zároveň však vieme, že za rozpadom manželstva je Nilesova manželka Marisa. Daphne o Nilesových citoch netuší.

Na súde sa má konať dokazovanie a pod prísahou má vypovedať aj Frasier. Určite dostane otázku o vzťahu Nilesa a Daphne. Frasier je v ťažkej pozícii, má etickú dilemu. Ak povie pravdu, Niles príde neférovo o majetok a Daphne sa dozvie o jeho citoch na súde. Má ale klamať?

Prvý, už spomenutý deontologický model pri riešení dilemy akcentuje povinnosť a princíp konania, druhý model zdôrazňuje následky (utilitarizmus je verziou konzekvencializmu) a tretí zas kvality osoby – aktéra v etickej dilemy.

Z hľadiska deontologické modelu by Fraiser klamať nemal. Pre isté zjednodušenie vnímajme povinnosť neklamať ako absolútnu a spomeňme si na paradigmatickú scénu z Kantovej kontroverznej eseje *O údajnom práve klamať z filantropických dôvodov*.[14] V nej vám osoba chystajúca sa vraždiť, klope na dvere a pýta sa vás na obeť, ktorú skrývate vo svojom dome. Vy máte podľa väčšinového čítania Kanta povedať pravdu, hoci ohrozíte život obete. Kľúčové je tu urobiť *správnu* vec.

Ak by Frasierovi radili utilitaristi Bentham alebo Mill, premenné, nad ktorými by Frasier rozmýšľal, by boli iné. Zvažoval by následok, benefit, ktorý klamanie alebo neklamanie prinesie. Mohol by hľadať najväčšie šťastie alebo iné dobro pre najväčší počet ľudí.[15] Mohol by napríklad zvažovať, aké dobro prinesie klamstvo Nilesovi (nepríde o majetok, na ktorý si vlastne sám zarobil, a nebudú predčasne a neosobne odhalené jeho city k Daphne), Daphne (nedozvie sa predčasne o Nilesovych citoch a nebude musieť korigovať svoj vzťah k nemu), Nilesovmu otcovi (nebude vidieť svojho syna nešťastného) atď., pričom Marisa má už tak veľa peňazí aj bez Nilesovho podielu, že benefitom by v zásade bola iba jej škodoradosť.[16] Samozrejme, už tu tušíme, že sa v úvahách o maximalizácii

dobra dá zamotať, vynechali sme napríklad úvahu o dôsledkoch klamstva pod prísahou pre súdny systém, a to, ako by zrejme bol nešťastný sám Frasier, ak by pred súdom klamal atď. Potrebujeme totiž teóriu dobra, alebo aspoň jej výsek, napríklad teóriu šťastia, a zároveň narážame na limity algoritmizácie života a s tým nevyhnutne splošťujúce rátanie benefitov.

Z pozície etiky cnosti by Frasier zas rozmýšľal nad tým, akým by chcel byť. A to aj v kontexte svojho doterajšieho života, s cieľom mať ho takpovediac dobrý (gr. *eudaimonia*). Pýtal by sa, aká je cnostná osoba. Až následne by sa prepracoval k odpovedi, čo má ako cnostná osoba v danej situácii urobiť. Cnosť tu vnímame ako dispozíciu konať správne zo správnych dôvodov. Od deontológie sa však odlišuje práve spomínaným zameraním sa na charakteristiky človeka, na indivíduum, nie na formuláciu povinnosti či princípu konania. Frasier v seriáli vlastne v prospech neklamania hovorí o „svojej" etike a o tom, že ju napokon má aj od svojho otca. Ukazuje sa tu teda aj aspekt klasickej etiky cnosti – učenie sa od autorít s následnou reflexiou.

Čo by teda mal Frasier urobiť? O tom, čo skutočne urobil, sa dozviete v závere tohto textu. Už však vieme, na akej paradigme je postavený tento tréning, hoci sa budeme rozprávať aj o normách zakotvených v predpisoch.

III.2 Sprevádzanie študijnými materiálmi
Prejdime teraz k sprevádzaniu jednotlivými materiálmi.

- **Etický kódex SAV – NEVYHNUTNÝ**
  Etický kódex SAV obsahuje tieto tematické okruhy:
  a) Všeobecné zásady (sloboda bádania, subjektívne: zodpovednosť, intersubjektívne: ohľaduplnosť, inštitucionálne: lojalita)
  b) Zásady vedeckej práce (dôveryhodnosť výsledkov, rešpekt k objektu bádania, narábanie s dátami, pravidlá verejného vystupovania)
  c) Zásady publikovania (správne uvádzanie autorstva, správne citovanie, uvádzanie pracoviska, vyhýbanie sa nedôveryhodným platformám)
  d) Zásady posudzovateľskej činnosti (odbornosť, vylúčenie konfliktu záujmov…)
  e) Zásady správania k spolupracovníkom (rovnosť príležitostí, hierarchické vzťahy, korektná a otvorená komunikácia…)
  f) Porušovanie etických zásad (najzávažnejšie: fabrikovanie a falšovanie výsledkov a plagiátorstvo)
  g) Postup pri riešení sporov (prvý krok spravidla v organizácii, ak sa problém nevyrieši, tak Etická komisia SAV)

- **Cnosti v integrite výskumu – NEVYHNUTNÝ**
  Tento text vás prevedie tým, čo sú to cnosti a ako pojem cnosti nadväzuje na integritu výskumu. Keďže je prístup tréningu založený práve na cnostiach, je úplne kľúčové premýšľať nad tým, aký človek je cnostný, aké sú dôležité cnosti a aké cnosti sú dôležité pre vedkyňu alebo vedca.

Podobne, ako keď sa zamýšľame nad tým, aký je to dobrý človek, možno sa zamýšľať aj nad tým, či je toto vyjadrovanie o „dobre" rovnaké, ako keď hovoríme napríklad o dobrom noži, dobrej stoličke a podobne. Celá skupina ľudí vo filozofii (ale aj iných vedách) sa v prvej polovici minulého storočia začala zameriavať na jazyk. Niektorí ho chceli spresniť, zmeniť, niektorí mu chceli porozumieť. Veď keď použijem to isté slovo, niekedy znamená niečo úplne iné. Výrazy „dobrý človek" a „dobrý nôž" hovoria o inom type dobra, resp. o inej forme cnosti. O akom dobre hovoríme pri výrokoch o etike? Týmito otázkami sa zaoberal aj Fín Georg Henrik von Wright – autor nasledujúceho textu na štúdium.

- **Rôzne pojmy dobra (G. H. von Wright) – FAKULTATÍVNY**
  Von Wright sa pokúša rôzne chápania dobra „goodness“ klasifikovať. Akési triedenie, odlišovanie iného a definovanie dostatočne podobného je napokon súčasťou analytickej vedeckej tradície. V texte, ktorý je dosť ťažký, klasifikuje rôzne formy dobra. *Inštrumentálne* dobrý je napríklad ostrý nôž, dá sa ním kvalitne krájať napríklad chlieb. *Technicky* dobrý je napríklad rýchly boxer alebo boxerka, ktorá má talent, ale je aj vytrénovaná v pohyboch –neprepadáva do úderov, nepretláča ich, vyťahuje ramená a podobne. *Funkčne/medicínsky* dobrá je napríklad vakcína proti COVID-19. *Prospešný/utilitárne* dobrý je napríklad tento text. Prospešne dobrá dobrá môže byť aj užitočná rada. Hedonisticky dobrá je napríklad karamelová taštička z McDonaldu. A konečne, keď hovoríme o dobrom človeku, hovoríme podľa Wrighta o forme *morálneho* Na tomto podklade vieme rozmýšľať napríklad aj o tom, akú formu alebo formy dobra posúva do popredia náš výskum.

Wright v texte premýšľa aj nad rozdielom medzi tým, čo je (FAKT, nemecky *Sein*) a tým, čo má byť (NORMA, nemecky *Sollen*). A to v tom kontexte, že je typ rozmýšľania o etike a morálke, ktorý skôr popisuje, čo je, a taký typ, ktorý skôr hovorí, čo má byť. Tu môžeme pripomenúť, že už v minulosti nás David Hume upozornil, že z faktov je problematické vyvodzovať normy. To, že niečo je tak a tak, neznamená, že to tak aj byť má. Ak si to uvedomíme úplne jasne, získame hádam tendenciu premyslieť inak aj automatizmy vo vede a niektoré normy v okolitom svete.

Príklad ako sa z faktu nesprávne vyvodí norma, môžeme vidieť napríklad v detskom seriáli *Mimi a Líza* v šiestej časti prvej série. Keď pani Rybáriková vypustí novokúpenú žltú rybku do akvária k rybkám červeným, tie ju odmietnu. Tvrdia, že ony sú červené, a preto ryby aj majú byť červené. Normu, ktorú si vyvodili z faktu, však žltá ryba nespĺňa, nie je teda podľa nich správnou rybou. Majme teda na pamäti rozdiel medzi faktom a normou.

Ako nás v texte poučuje Wright, koncepty súvisiace s etikou sú aj **hodnotové koncepty, normatívne koncepty či psychologické koncepty**. Znie to zložito, ale medzi hodnotové koncepty patria konkrétne hodnoty – napríklad hodnota zdravia. Normatívnymi konceptmi sú zas napríklad príkazy alebo zákazy – napríklad príkaz pomoci druhému pri ohrození jeho života (opak je za istých okolností trestným činom). **Normy teda chránia a vyjadrujú hodnoty.** Psychologickými konceptmi sú napríklad úmysel, motív či vôľa. Existencia normy a napríklad aj sankcia za jej nedodržanie je niekedy vnímaná ako motív konať istým spôsobom. **Normy, zjednodušene povedané, ovplyvňujú naše motívy správania**. Tieto prepojenia treba mať na pamäti, keď sa rozprávame o hodnotách a normách a dôvodoch nášho konania. Wrightov text teda čiastočne vyjadruje aj to, čo je podstatou ďalšieho študijného materiálu o hodnotách a normách.

- **Hodnoty a normy – NEVYHNUTNÝ**
  Tento text popisuje vzťah medzi hodnotami a normami. V práve sa niekedy hodnoty pokladajú za špecifický typ noriem, to však môžeme nechať bokom, text sa ich snaží odlíšiť zrejme aj preto, aby si vytvoril lepší priestor na diskusie o etike cnosti – hodnoty totiž nevyjadrujú len normy (napríklad právne normy alebo etické kódexy), ale aj správanie a konanie druhých. Cnostnými sa teda nestaneme výhradne tak, že si načítame v predpisoch, čo máme robiť. Často to, čo je správne urobiť, vieme vypozorovať zo správania druhých (ideálne skutočných autorít), a to cez to, aké hodnoty sa ich správanie snaží napĺňať, aké hodnoty presadzuje. Etické kódexy sú užitočné, ale nie vždy nás vedú k sebareflexii. A napokon, viac ako text priťahujú osobné príklady.

Niekedy sa dokonca môže stať, že hoci malo nejaké pravidlo presadzovať istú hodnotu, v nejakej špecifickej situácii by jeho aplikovanie túto hodnotu nielen nenapĺňalo, ale, povedzme, by ju priamo porušovalo. Aj v takejto situácii vzniká dilema, ako konať. O pojme morálnej dilemy, ktorého predporozumenie má každý, hovorí presnejšie nasledujúci študijný materiál.

- **Morálny konflikt a morálna dilema – NEVYHNUTNÝ**
  Materiál sa zaoberá rozlíšením medzi konfliktom a dilemou prostredníctvom toho, ako veľmi vyhranené riešenia prichádzajú do úvahy. V práve sa hovorí, že do konfliktu sa dostávajú pravidlá – totiž pravidlo buď aplikujete alebo neaplikujete, dodržíte alebo porušíte. Je to 0/1 proces aplikácie. Buď dodržím maximálnu rýchlosť, keď šoférujem auto, alebo nie. Ak sa uplatní pravidlo o sankcii podľa priestupkového zákona, neuplatní sa pravidlo z Trestného zákona a naopak.

Váženie nastáva pri princípoch. Princípy sú všeobecnejšie formulované. Aj hodnoty sa v práve považujú za princípy. Keď chcem uplatniť jednu hodnotu, často zasiahnem do inej. Napríklad chcem využiť slobodu prejavu a povedať, čo si myslím o nejakom politikovi, zasiahnem tam však napríklad do hodnoty jeho osobnej cti. Aká hodnota má prevážiť, to si musí každý uvážiť sám. Na poslednom stupni a záväzne o korektnosti takého vyváženia rozhodujú súdy.

Spomíname to preto, lebo morálny konflikt je podobný stretu pravidiel a morálna dilema zas vzniká v situáciách, kde snahou dodržať jednu morálnu hodnotu zasiahnem do hodnoty druhej. Musím teda vykonať istú úvahu. V práve sa takýto stret rieši cez primeranosť. Hľadá sa miera legitímneho zásahu do inej hodnoty. Podobne sa vlastne primeranosť ako spôsob váženia kladov a záporov jednotlivých možných riešení používa aj pri uvažovaní o etických dilemách. Ak však používame optiku etiky cnosti, dávame pozor nielen na akési algoritmické váženie, ale aj na to, akým človekom sme a chceme byť.

O istej algoritmizácii vedeckého myslenia a skúmania hovorí kriticky nasledujúci text. Algoritmická je debata – otvorený je dialóg. Debata má vždy agendu, dialóg nie.

- **Dialóg verzus debata – ODPORÚČANÝ**
  Tento krátky text vám ukáže, že ani vo vede nejde len o debatu v zmysle konfrontácie názorov podložených argumentmi. Presvedčiť nie je jedinou hodnotou vedy. Niekedy, a to najmä v etických kontextoch vedeckej práce, ide skôr o pochopenie, porozumenie postoju druhého človeka. Dialóg akcentuje existenciu viacerých uhlov pohľad.

A na záver sľúbené rozlúštenie Frasierovej dilemy. Frasier mal napokon šťastie a dilemu nemusel riešiť aj v praxi. Jeho výsluch sa totiž nekonal. Nilesov advokát totiž zistil, že Marisino bohatstvo pochádza z predaja tabliet do toaliet. Ak by sa táto informácia dostala na verejnosť, Marisina spoločenská prestíž by v jej kruhoch bola zničená. Advokát teda Marisu v zásade vydieral a ona napokon súhlasila s majetkovým vyrovnaním, ktoré bolo veľmi naklonené Nilesovi. Advokát v seriáli, ako vidno, žiadnu dilemu nemal.

Literatúra

BERDISOVÁ, L.: Právo a etika: reflexia etických modelov v etických kódexoch právnických profesií. In BÁRÁNY, E. a kol.: *Zmeny v chápaní práva: Pluralita systémov, prameňov, perspektív…* Bratislava: Slovak Academic Press 2019, s. 137 – 152.
Etický kódex Slovenskej akadémie vied. URL: https://www.sav.sk/php/download_doc.php?doc_no=7665
Európsky kódex etiky a integrity výskumu. URL: https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/11/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2018-Slovak_dig.pdf

FRIEDEL, T.: Potřebujeme etické kodexy? In: SOBEK, T. (ed.): *Právní etika*. Praha: Leges 2019.
KANT, I.*: Grounding for the Metaphysics of Morals: with On a Supposed Right to Lie because of Philanthropic Concerns*. Third Edition. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company 1993.
MILL, J. S.: *Utilitarianism*. Fraser's magazine, 7th Edition, London: Longmans, Green 1879. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/11224
WRIGHT, G. H. von: *The Varieties of Goodness.* London: Routledge and Kegan Paul 1963. URL: https://www.giffordlectures.org/books/varieties-goodness/i-varieties-goodness

Elektronické zdroje

https://cordis.europa.eu/project/id/787580
https://www.embassy.science/wiki/Guide:Bbe860a3-56a9-45f7-b787-031689729e52
https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/support/training/ethics#collapse409401

Mgr. Lucia Berdisová, PhD., LL.M.
Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied
Klemensova 19
811 09 Bratislava
e-mail: lucia.berdisova@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0003-0377-360X

Poznámky

[1] Zásady sudcovskej etiky boli prijaté v roku 2015, a to Súdnou radou Slovenskej republiky. Iste, pred nimi existoval iný, strohý, etický kódex, dokonca dva, avšak bez dobrej infraštruktúry na jeho interpretáciu a aplikáciu. Chýbali im teda predpoklady na životaschopnosť.
[2] Skutočne komplexný Etický kódex štátneho zamestnanca bol vydaný v roku 2019 ako vyhláška Úradu vlády Slovenskej republiky.
[3] Slovenská akadémia vied disponuje etickým kódexom od roku 2003. Mnohé univerzity prijali etické kódexy v ostatných rokoch, pričom niektoré reagovali na požiadavky Slovenskej akreditačnej agentúry pre vysoké školstvo z roku 2020. Podľa tzv. Štandardov pre vnútorný systém zabezpečovania kvality vysokoškolského vzdelávania univerzity majú dbať aj na dodržiavanie princípov akademickej etiky. Splnenie tejto požiadavky sa hodnotí aj cez existenciu vnútorných predpisov – kde sa núka koncept etického kódexu.
[4] Pozri napr. kurzy na Oxfordskej Univerzity https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/support/training/ethics#collapse409401 [18. september 2021].
[5] Pozri https://cordis.europa.eu/project/id/787580. Predstavenie projektu je dostupné aj na http://www.enrio.eu/news-activities/eu-project-virt%C2%B2ue-train-the-trainer-program-for-upholding-the-principles-of-the-ecoc/ [18. september 2021].
[6] Pozri https://www.embassy.science/wiki/Guide:Bbe860a3-56a9-45f7-b787-031689729e52 [18. september 2021].
[7] Texty v angličtine sú dostupné prostredníctvom stránky ambasády pre dobrú vedu: Cnosti v integrite výskumu – https://embassy.science/wiki/Theme:520b3bc7-a6ab-4617-95f2-89c9dee31c53, Hodnoty a normy – https://embassy.science/wiki/Theme:B4f7b2e3-af61-4466-94dc-2504affab5a8, Morálny konflikt a morálna dilema – https://embassy.science/wiki/Theme:17d406f9-0b0f-4325-aa2d-2fe186d5ff34, Dialóg verzus debata – https://embassy.science/wiki/Theme:6217d06b-c907-4b09-af4e-b4c8a17b9847. Prednáška o rôznych pojmoch dobra od G. H. von Wrighta je dostupná na https://www.giffordlectures.org/books/varieties-goodness/i-varieties-goodness [19. september 2021].
[8] Pozri napríklad https://www.berkeleyconnect.berkeley.edu/the-ethics-choice-of-a-scientist-the-example-of-robert-oppenheimer/ [18. september 2021].

[9] Slovenská verzia kódexu je dostupná na https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/11/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2018-Slovak_dig.pdf [18. september 2021]. Rozumné je však konzultovať aj anglickú verziu kódexu.
[10] Porovnaj FRIEDEL, T.: Potřebujeme etické kodexy? In: SOBEK, T. (ed.): *Právní etika*. Praha: Leges 2019, s. 403.
[11] Kódex je dostupný prostredníctvom stránky https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=sas-commission&folder_no=141 [13. január 2021].
[12] Text o dileme Frasiera Cranea pochádza z BERDISOVÁ, L.: Právo a etika: reflexia etických modelov v etických kódexoch právnických profesií. In: BÁRÁNY, E. a kol.: *Zmeny v chápaní práva: Pluralita systémov, prameňov, perspektív…* Bratislava: Slovak Academic Press 2019, s. 137 – 152. Text (s. 137 – 138) bol pre účely tohto dokumentu upravený autorkou. Dilema pochádza z pätnástej časti šiestej série seriálu Frasier.
[13] Etika povinnosti.
[14] Esej *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen* z roku 1797 je dostupná napríklad v KANT, I.: Immanuel Kant's Werke. Gesammtausgabe In: Zehn Bänden, Verlag Modes und Baumann, Leipzich 1838, s. 467 – 476 a v anglickom preklade ako *On a Supposed Right to Lie Because of Philantropic Concerns* v KANT, I.*: Grounding for the Metaphysics of Morals: with On a Supposed Right to Lie because of Philanthropic Concerns*. Third Edition. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company 1993, s. 63 – 68.
[15] Pozri Millovo vysvetlenie a obranu utilitarizmu v MILL, J. S.: Utilitarianism. Fraser's magazine, 7th Edition, London: Longmans, Green 1879 (pôvodne 1863, resp. 1861 ako séria článkov), voľne dostupné na v rámci projektu Gutenberg na URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/11224.
[16] V kontexte utilitarizmu sa hovorí aj o jednotkách šťastia alebo jednotkách pôžitku, ktoré sú potom súčasťou rovnice, v ktorej vyhráva vzorec správania tieto jednotky maximalizujúci (v rôznych verziách). Znalci seriálu Frasier by však mali problém Marise vôbec pripísať možnosť držania jednotky šťastia či pôžitku.